

9. kapitel. 1. Verdenskrig

Verdenskrigen deler kulturparnasset

Ligesom 1. Verdenskrig delte de europæiske nationer, splittede den også det europæiske kulturparnas. Det var ikke få forfattere, kunstnere og intellektuelle, der i den usædvanligt varme sommer 1914 blev grebet af euforisk krigsbegejstring. Den senere Nobelprismodtager Thomas Mann kastede sig ved krigsudbruddet ud i en varm hyldelse af tysk militarisme som 'kulturens' forsvar mod den dekadente franske 'civilisation'. 93 fremtrædende tyske intellektuelle og kunstnere, heriblandt Nobelprismodtageren fra 1912 Gerhart Hauptmann, udsendte den 4. oktober et fælles 'opråb til kulturverdenen' ('An die Kulturwelt! Ein Aufruf'), der forsvarede Tysklands overfald på det neutrale Belgien og fornægtede de stedfundne krigsforbrydelser mod civilbefolkningen.

De modsagdes imidlertid af Thomas Manns storebror Heinrich Mann, der undsagde militarismen ligesom Stefan Zweig i Østrig, Henri Barbusse og Romain Rolland i Frankrig.

Herhjemme fulgte en række forfattere trop og tog engageret parti i krigen, oftest for Tyskland: Karl Larsen hyldede tysk og japansk 'ånd' for dens målrettede brutalitet, Johannes V. Jensen bevægedes over Tysklands 'gamle germanerkraft', og selv en forfinet æstet som Helge Rode begejstredes i sin essaysamling *Krig og Aand* (1917) af – ja, krigens 'ånd'. Også Gyldendals Peter Nansen var tyskvenlig.

August Tørsleffs portræt af Nexø fra 1913.

De modsagdes af Georg Brandes, som uden vaklen forsvarede Danmarks neutralitet, foragtede den tyske junkerstand og anså krigen for at være ren 'idioti', blot en strid om markeder. De modsagdes også af den internationalt kendte Johannes Jørgensen, som i sin bog *Klokke Roland* gendrev de 93 tyske intellektuelles 'opråb'. Og de modsagdes af Martin Andersen Nexø.

Klokke Roland fra 1915 blev afvist af Peter Nansen, som derimod året efter gerne udgav Karl Larsens tyskvenlige reportage *Fronten*. Også Nexø blev afvist af Nansen, da han foreslog denne en bog om Tyskland.

Meningssammenbrud

Især efter udgivelsen på tysk af *Pelle Erobreren* i føljetonudgaver fra 1911 og som bog i 1912 havde Nexø fået et nært forhold til Tyskland, stiftet mange tyske bekendtskaber og berejst landet flittigt. Han betragtedes derfor nu af nogle danskere som 'hjemmetysker', mens han i Tyskland omvendt blev udsat for boykot på grund af sin 'manglende stillingtagen' til krigen. Denne boykot var en alvorlig sag for ham økonomisk, idet han nu havde sin største læzerskare i de tysktalende lande. Men hans holdning, som den gav sig udtryk i talrige foredrag og Tysklandsreportager både før og under krigen, var ganske klar: Lige så højt han satte det tyske folk og den tyske kultur, lige så meget hadede han den tyske – og al anden – militarisme. Som god socialdemokrat beundrede han det store tyske parti som kulturbærer og anså Prøjsens junkerstand for Tysklands forbandelse. Og han havde tidligt sagt fra over for krigen.

De stadig mere vedholdende rygter om en kommende storkrig nåede i foråret og forsommeren 1914 også til Danmark, hvor man dog nødtigt talte om den. Men *han* talte og skrev – imod krig.¹

Og nu dette? Alle verdens socialdemokratier havde på kongres efter kongres – senest med Internationales fredsmanifest fra kongressen i Basel 1912 – erklæret, at man aldrig mere ville deltage i nogen 'broderkrig'. Derimod ville man i de respektive parlamenter stemme imod krigsbevillinger eller, om galt skulle være, vende geværene mod sine egne officerer hellere end mod sine klassefæller af andre nationaliteter. Nexø havde troet på dette, talt for det og skrevet for det. Derfor var krigsudbruddet for ham som for mange andre socialdemokrater et meningssammenbrud.

Fortællingen "Ravnene" blev hans spontane reaktion på krigsudbruddet.

"Ravnene"

Fortællingen er en undergangsvision, der introducerer en ny genre i Nexøs novellistiske forfatterskab: den symbolsk agitatoriske. Nexø regnedes i samtiden som 'virkelighedsskildrer', men hvorledes skulle han kunne give en virkelighedsskildring af en fjern, knap nok udbrudt krig?

Han er på ferie med familien på Thurø, da han får budskab om krigsudbruddet. Mesterligt tager han sit udgangspunkt i det nærmeste og fremstiller troværdigt en indkaldt husmands kone som typen på en krigsenke.

Her paa det lille bortgemte Thurø, hvor de største Begivenheder ellers er et Barns Fødsel eller et

gammelt Menneskes Død, har Luften i Dag været gennemglødet af de forfærdeligste Rygter. [...]

Men nu er det aften – med rigtigt Mørke. [...]

Mørket er Lægedom! Det lægger Ro over Sindene, nu afslappes de efter den lange Ophidselse. Folk taler og færdes dæmpet nu, som i en Stue med en Afdød; og langt oppe paa Vejen gaar Ane Husmands og græder utrøsteligt. Hendes Mand er kaldt til Hæren, og nu sidder hun tilbage med en Flok sultne Unger. [...]

Oppe fra Vejen lyder bestandig Kvindens Graad. Hun betragter sig allerede som Enke – og har hun vel Grund til andet! Millioner Hustruer er i denne Nat utrøstelige som hun – og Skabningens Ypperste kender intet Middel til at aftørre deres Taarer. Det er ydmygende at være et Menneske i denne Blodtid.²

Men herefter forlader han al 'realisme' og overlader ordet til de mytiske ravne, der grådigt forventningsfulde afventer en ny storkrig i erindringen om de foregående. Disse fremmanes ved stedsnavnene på de mest blodige tildragelser i nyere krigshistorie: Solferino (det sidste slag i Anden Italienske Uafhængighedskrig, som 1859 kostede knap 40.000 soldater livet), Gravelotte (1870 i Den Fransk-tyske Krig), Mukden (i dag Shenyang, 1905 i Den Russisk-japanske krig) og endelig de aktuelle Balkankrige 1912-1913.

Den gamle ravn vil lokke den unge ravn med sydpå:

En Ravn daler ned og sætter sig i Egen over mit Hoved. [...] Saa gjaldrer den hæst. [...]

Alle Skandinaviens Ravne er paa Vej Syd paa –
mod den store Slagtemark.
Er Slagtningen allerede begyndt? [...]

Vi er Ravnene,
Menneskets Fylgjer.
Bredt paa Vingen
flyver vi mod Syd vi
med Slagmarkens Skygge
i vore Fjer;
sortere er de end selve Natten

Af Dødens Rædsel
lyder vort Gjalder,
den Død, der udstrides
ensomt, langt borte
fra gode Øjne
og kære Hænder!
Døden med isnende Staal i Hjærtet.
Flyv, flyv!³

I de følgende år skrev Nexø flere dystre fortællinger, der som denne nok kunne tage udgangspunkt i konkrete hændelser, men som derpå i agitatorisk hensigt bevægede sig ud i det symbolske, fantastiske og allegoriske. ”De tomme Pladsers Passagerer”, ”Brodermorderen”, ”Den tragiske Jonglør” og ”De sorte Fugle” er blandt de kendteste; dem vender vi tilbage til.

Dateringen af ”Ravnene”

I august 1914 skrev Nexø til redaktør Rasmus Herløv i Chicago:

Jeg kom hjem fra Thurø – alene – 6 Avgust for at undersøge, om det kunde gaa an at tage Familien herhjem til Hovedstaden eller den havde bedst af

at blive paa Thurø. Jeg selv kunde i Parantes ikke holde ud at være dernede saa langt fra Begivenhedernes Gang og fra Efterretningscentre. Nu er Familien hjemme; vi bor ganske vist lige inden for Fæstningslinjen, men den værste Fare for at Danmark skulde blive tvunget med ind i Krigen er nu drevet over. [...] Vedlagt en lille Stemning som Verdenskrigen fremkaldte i mig, og som jeg offentliggjorde i ”Social-Demokraterne” i de tre skandinaviske Lande.⁴

”Ravnene” tryktes først i norsk *Social-Demokraten* i Kristiania, det nuværende Oslo, 8. august, dernæst i den danske *Social-Demokraten* 17. august; på svensk ses den derimod ikke. Året efter blev den optrykt i samlingen *Under Himmelen den blaa*. I alle disse tre tryk er den – som den eneste af alle Nexøs fortællinger – dateret, nemlig: ”*Thurø, 1. August 1914.*”

Imidlertid er både steds- og tidsangivelsen en tilsnigelse.

30. juli 1914 udbrød der krig mellem Serbien og Østrig-Ungarn. Den 1. august erklærede Tyskland krig mod Rusland og den 3. august mod Frankrig, hvorefter Verdenskrigen var en kendsgerning. At der var tale om en verdenskrig, har imidlertid næppe kunnet overskues fra Thurø den 1. august, højst at dette tegnede til at blive en omfattende europæisk krig. Men Nexø bruger netop ordet ”Verdenskrig”. Meget, herunder datoen 8. august for den første publikation af ”Ravnene”, tyder derfor på, at fortællingen først er skrevet færdig nogle dage eller en lille uge senere end angivet, da Nexø var tilbage i København og har kunnet overskue begivenhederne så nogenlunde.

Karen Kirstine Ballegaards illustration til "Ravnene" i Nexø-serien, illustreret af danske grafikere, 2015.

Den 1. august 1914 forblev imidlertid den symboliske dato, hvorfra man regnede Verdenskrigens udbrud, og derfor fastholdt Nexø den, også i alle senere optryk.

Folkene paa Dangaarden

Nexø forsøgte sig flere gange som dramatiker, men kun to skuespil blev skrevet færdige, og kun det ene trykt og opført.

Det første forsøg gjorde han sammen med Jakob Hansen, men det løb ud i sandet. Det næste var et ægteskabsdrama, som han selv skrev færdigt i 1904. Manuskriptet til *Undervejs mod Ensombeden* blev i første omgang sendt til Peter Nansen, ikke i hans egenskab af Gyldendals direktør, men fordi han var gift med skuespillerinden Betty Nansen. Hun var dengang tilknyttet Folketeatret, og Nexø havde tiltænkt hende den kvindelige hovedrolle. I første omgang bad Nexø Peter Nansen forespørge, om stykket var noget for dette teater. Det var det ikke. Året efter ændrede Nexø på sidste akt, omdøbte stykket til *Jævnbyrdige* og sendte det til Dagmar-teatret. Teatrets direktør, Martinius Nielsen, afviste det med en bemærkning om, at det var 'en udmærket sjælelig skildring i novellistisk form', men at 'scenens krav var ganske tilsidesatte.' I 1908 sendte Nexø stykket til Det Kongelige Teater under den ny titel *Loven*. Også her blev det afvist.⁵

Folkene paa Dangaarden. Drama i tre Akter er Nexøs eneste publicerede og opførte skuespil. Det udspiller sig over én dag på en bornholmsk herregård, hvis navn peger hen på Danmark.

Hovedpersonerne er enkefru Bohn og hendes søn Albert, som nu ejer gården, samt forkarlen Fattig-

per-Lykkeper. Unge Albert Bohn docerer vulgærdarwinistiske fraser om den stærkeres ret, men er ikke selv meget bevendt. Han drikker og svirer ligesom sin afdøde far, der havde 'uægte' børn overalt i sognet. Det går op for enken, at sønnen har taget lån i gården, solgt sædekornet og sviret pengene op. Hun bliver yderligere udfordret, da gårdens folkehold danner fagforening. Per står i spidsen for foreningen, men enkefru Bohn er også klar over, at det kun er Pers evner og flid, der holder sammen på gården. I sidste akt viser det sig, at også han er illegitim søn af afdøde godsejer Bohn. Men da kreditorerne foreslår enkefru Bohn at lade Per forvalte eller overtage gården og eventuelt udstykke den i husmandslodder, vil hun hellere lade både slægt og gård gå til grunde. I stykkets slutning forgiver hun sin søn Albert med blåsyre, sætter ild til gården og lader sig indebrænde.

FRU BOHN

[Taler til liget af Albert] Saa kan Natten gerne komme! Lad bare Sortefar tage os to – Vi tager Dangaarden med os. Her skal ingen komme – og sidde og brede sig i dit [Alberts] Sæde.

Hun stiller det tændte Lys ind under Sengen, lægger sig ned og glatter Dyne og Overlagen pænt ud over dem.

Tyk Røg vælter frem under Sengen og fylder Stuen. Man hører gennem det fremvældende Mulm hendes haarde, ubønhørlige Tale.

Tæppet.⁶

Enkefru Bohn er stykkets mest interessante og sammensatte figur. I sin stejle vilje er hun i slægt med sagaernes kvinder og med enkefru Helene Alving i

Henrik Ibsens *Gengangere*. Også hun måtte se sin søn gå til grunde, og også hun måtte se arven efter sin drukkenbolt og horebuk af en mand brænde ned til grunden.

Den bagvedliggende vision i Nexøs drama om at lade de dygtigste og flittigste overtage ejendomsretten og fremtiden fra de dovne og udlevede er klassisk socialisme. Men det kan ikke skjules, at Nexø har mere held med at portrættere enkefru Bohn end stykkets angivelige helt Per, der ligesom skurken Albert fremtræder skabelonagtig, som allegorisk personifikation uden selvstændigt liv. Stykkets destruktive afslutning viser desuden, at Verdenskrigen er kommet imellem, og at Nexø ikke uanfægtet har kunnet opretholde førkrigstidens sociale optimisme, på hvilken han digtede *Pelle Erobreren*.

Folkene paa Dangaarden opførtes ved sin fremkomst på Aarhus Teater, i 1924 i Oslo og i 1933 på Det Kongelige Teater i København. Som radioskuespil blev det udsendt af Statsradiofonien (Danmarks Radio) i 1938 og 1948 og i svensk radio 1939. I mellemkrigstidens Tyskland og Østrig og i efterkrigstidens DDR opførtes det jævnligt, således i Berlin af Freie Volksbühne.⁷

Tysklandsbogen der blev væk – bruddet med Gyldendal

I oktober 1915 udsendte Nexø en ny samling, *Under Himmelen den blaa*. De sytten små fortællinger i den var blevet til over den lange periode 1902-1914. Der var i høj grad tale om genbrug af kronikker og andre avis- og tidsskriftsindlæg; desuden genbrugte et par af fortællingerne mere eller mindre ordret materiale fra *Pelle Erobreren*'s sidste bind, *Gryet*. Bogen fremtræder mindre egal end Nexøs hidtidige samlinger.

Og det er muligvis grunden til, at Gyldendal i februar 1915 havde afvist manuskriptet.

Bogen havde indtil en måned før sin udgivelse været tænkt tematisk som ”en Bog om Tyskland”.⁸ I stedet for det afviste manuskript havde Nexø nemlig i juni 1915 foreslået Peter Nansen en sådan bog.

Hvordan vilde Forlaget stille sig til en Bog om Tyskland? Den er ikke skrevet endnu, men jeg har fra mine forskellige Tysklandsophold en Mængde Stof, og kunde godt lide at forme dem i en mindre Bog – ogsaa for at faa et og andet sagt, som brænder mig i Halsen netop nu. Man har nemlig i visse Kredse i Tyskland – paa Grundlag af et Par Foredrag Danmark-Tyskland – sat mig paa den sorte Tavle og iværksat en Boykotning af mine Arbejder, samtidig med at jeg herhjemme, paa Grundlag af de samme Foredrag, er blevet kaldt Hjemmetysker og i et enkelt Tilfælde har oplevet, at en Dame af det bedre Selskab spyttede paa mig.

Der var altsaa et og andet, en saadan Bog – ogsaa uden Polemik – vilde ordne med Hensyn til min personlige Opfattelse af Forholdet Danmark-Tyskland. Og jeg mener desuden, at jeg – hvad der jo er Hovedsagen – vil kunne fortælle Læseren et og andet om det moderne Tyskland.⁹

Nansen var imidlertid betænkelig ved – mindre end et år efter udbruddet af Verdenskrigen, i hvilken Danmark hidtil havde formået at holde sig neutral – at gøre forlaget ”til Tumbleplads for forskellige Meninger om Ret og Uret, om Danmarks Stilling” til Tyskland og så videre. Han var sikkert også betænkelig ved Nexøs konsekvente antikrigsholdning. Og han betingede sig at se manuskriptet først.¹⁰

Som nævnt i brevet til Nansen eksisterede der endnu ikke noget manuskript. Men når Gyldendal nu var skeptisk over for en sådan bog – og da forlaget desuden havde afvist hans novellesamling – så begyndte Nexø at kigge ud over Gyldendals residens i Klareboderne. Han tilbød nu uden videre sin Tysklandsbog til det lille Fr. Ravns Forlag, som var stiftet i begyndelsen af september 1915. Ravn takkede straks ja; bogen skulle være forlagets første udgivelse. Det var stort at have fået så berømt en forfatter som Nexø i stald.

En avisnotits 9. september om den forestående udgivelse hos Ravn vakte imidlertid undren på Gyldendal, og spørgsmålet blev drøftet på et forlagsmøde. Herefter gav en høflig forespørgsel fra Peter Nansen anledning til, at Nexø den 19. september spontant afbrød sit efterhånden fjortenårige samarbejde med det store forlag. Baggrunden var lang tids opsparet irritation over forlagets – efter Nexøs mening – manglende vilje og evne til at sælge hans bøger. Men beslutningen var ikke overvejet, endsige velovervejet.

Nansen svarede straks med en imødekommende indbydelse til en samtale om fortsat samarbejde. Men Nexø rokkede sig ikke og smækkede i stedet døren fast i bag sig. Han vendte først tilbage til Gyldendal i 1932.

Nu havde Nexø så hos Frederik Ravn et andet forlag til sin Tysklandsbog. Men en måned før den planlagte udgivelse hos Ravn blev idéen helt opgivet, sandsynligvis på grund af det fremskredne tidspunkt. Der var ikke tid til at skrive bogen, og Nexø fik aldrig skrevet nogen Tysklandsbog. I stedet blev det ”en Samling smaa Krøniker (eller Skrøner) og

Fabler”,¹¹ hvortil manuskriptet allerede forelå – nemlig det manuskript til *Under Himmelen den blaa*, som Nansen havde afvist i februar, men som Ravn nu modtog med kyshånd, Tysklandsbog eller ej.

Under Himmelen den blaa fik generelt en venlig modtagelse. Kun professor Hans Brix var ikke imponeret. I *Nationaltidende* skrev han: ”Forfatterens Navn er anseligt. Titlen er straalende. Indholdet er Hø og Hakkelse.”¹²

Flere fortællinger

Nexøs to næste samlinger, *Dybbavsfiisk* fra 1918 og *Undervejs* fra 1919, var ligesom *Under Himmelen den blaa* sammensat af materiale, der kunne ligge langt tilbage i forfatterskabet, ja, helt tilbage til højskoleårene. Når han på daværende tidspunkt ikke tog sig tid til at skrive tilstrækkeligt mange nye fortællinger til at udfylde et bind eller tre, har det en del af sin forklaring i, at han nu var i gang med sit næste store romanværk, *Ditte Menneskebarn*.

Dog finder man blandt mere tilfældige småting i de nævnte samlinger nogle stærke fortællinger. I *Under Himmelen den blaa* således ”Ann’ Mari’s Rejse”, der allerede er omtalt, og ”En Domfældelse!” om storhed og fald på det københavnske grønttorv.

Bemærkelsesværdig er også samlingens sidste fortælling, ”Efteraarstrækket”, blot en skitse på tre-friesider om efterårstrækket i naturen og den modsvarende udlængsel blandt menneskene.

Der mødte en god Ven – en sat og rodfæstet Fyr af Bondeblod – en Aften op paa den hjemlige Station for i al Skikkelighed at tage imod nogle Gæster til Efteraarsjagten. Et fremmed Øjenpar dvæ-

lede paa ham fra Kupévinduet, mens han bød os velkommen – et kort Nu kun men med et Udtryk for Livet. Det gav et Stød i Hjærtet paa ham: Spring paa! Følg med! – Lykken! Ak, han havde skimtet dens skæbnesvangre Træk og forvandt det aldrig.¹³

”Efteraarstrækket” er skrevet i 1910, nøjagtig samtidig med at Nexø i *Pelle Erobreren*’s fjerde bind digter om indfrie håb og et liv, der lykkes. I ”Efteraarstrækket” viser han en længsel, der ikke kan indfries, men som kan slå et liv i stykker, en længsel udløst blot af årstidernes skiften, af selve naturen, der ikke kan være anderledes og ikke ændres ved nogen samfundsforandring.

I *Dybbavfisk* ses de to strenge skæbnefortællinger ”En Strandvasker” og ”Murene”.¹⁴ Førstnævnte digter videre på to bipersoner i *Ditte Menneskebarn*, gårdmandsenken Karen Bakkegaard og den asociale landstryger Johannes.

Alligevel var det ikke tilfredsstillende for Nexø kun at udgive sådanne samlinger, der mere var sammen-sat efter de forhåndenværende fortællingers princip end efter en overordnet kunstnerisk idé. Til vennen Rasmus Herløv klagede han i 1916:

Jeg tumler i denne Tid stærkt med Planer, der gaar ud paa at søge at faa mine økonomiske Forhold saaledes ordnede, at jeg i et Aar eller to ikke behøver at give mig af med Journalistik eller Foredragsvirksomhed for at tjene Føden, men helt kan samle mig om et stort Værk, der helst skulde blive bedre og betydeligere endnu end Pelle Erobreren anses for at være. Jeg er i god Form som Atleterne siger, og lykkes det, skal De

om et Aar eller to spørge godt Nyt fra min Pen. Jeg kan ikke holde ud at blive ved med at skrive Smaating.¹⁵

Johan Borup

Nexø havde sjældent personlig forbindelse med de højskolefolk, han havde omgædes i sine højskole-år.¹⁶ Han beklagede, at hverken højskolebevægelsen eller arbejderbevægelsen betragtede hinanden som allierede. Men der var dog én højskolemand, med hvem han i det 20. århundrede følte sig nært åndeligt beslægtet: Johan Borup.

Borup blev født i 1853 og var nevø af Vallekilde Højskoles grundlægger, Ernst Trier. I sine studieår var han centrum i en grundtvigsk vennekreds, der omfattede flere, som senere blev fremtrædende mænd i højskolebevægelsen, som Valdemar Brücker og Uffe Birkedal, eller Grundtvigforskere som Frits Rønning. 1877 aflagde Borup teologisk embedseksamen, men ambitionen var ikke et præstekald, derimod en karriere som litteraturlærer og højskolemand. Han var med i de tidlige – mislykkede – forsøg på at drive københavnsk højskole og underviste sideløbende på Danmarks Lærershøjskole (hvor Nexø som nævnt fik ham som litteraturlærer i 1897-1898), ved Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere og andre steder. Derudover virkede han som litteraturanmelder ved flere Venstre-aviser og grundtvigske tidsskrifter.

I 1891 åbnede han sin egen højskolevirksomhed i København – forsigtigvis under navn af ’videregående undervisning for ikke-studerende damer og herrer’. Først i 1914 skiftede ’lærestalten’ navn til

Johan Borup 1912.

Borups Højskole, og i 1926 flyttede den ind i det palæ i gaden Frederiksholms Kanal, hvor den har holdt til siden.

Johan Borup var uden tvivl en betydelig og selvstændig pædagogisk begavelse og dertil en klog taktiker, der vidste, hvad man skulle *undgå*, hvis man ville drive højskole i København: højskolenavnet, internatformen, de lange foredrag, at erklære sin grundtvigske livsanskuelse for bombastisk. I modsætning til sine forgængere blandt højskolens pionerer i hovedstaden havde han heller ikke som skjult dagsorden at 'frelse' de københavnske arbejdere fra fritænkeri og socialisme, men udelukkende at berige sine elever med ånd. Når han kunne, hvad ingen anden havde kunnet før ham: at grundlægge en københavnsk højskole og få den til at slå rod, gøre den afholdt og benyttet af hovedstadens arbejderklasse, skyldtes det især, at han ikke arbejdede imod, men på sine elevers forudsætninger, også de politiske. Eller som det gennem mange år stod på forside af skolens program, da 'lærestalten' endelig havde erklæret sig som højskole:

En Højskole i København skal være københavnsk, og da Københavnerne først og fremmest er optaget af sociale Spørgsmaal, saa bygger vor Højskole paa det sociale, ligesom Landets Højskoler bygger paa det religiøse. Med det sociale følger alt, hvad der hører til Menneskets aandelige Udvikling.¹⁷

Hvornår det personlige venskab mellem Nexø og Borup er grundlagt, vides ikke med bestemthed. Den bevarede del af deres indbyrdes brevveksling spænder over tre årtier, fra 1913 til kort før Borups død i 1946, men forbindelsen må være ældre. Det ældste brev fra 1913 er et svar fra Nexø på en mid-

dagsinvitation, og brevet indicerer ved sin uformelle tone, at det ikke var første gang, han havde modtaget indbydelse til privat samvær hos Borup.¹⁸ Gennem de følgende årtier holdt Nexø jævnligt foredrag på Borups Højskole, oftest om sine rejser i Sovjetunionen, mens Johan Borup selv gennemgik Nexøs hovedværker for det ene hold højskolelever efter det andet. Nexø og Borup havde også lejlighedsvis et vist publicistisk og politisk samarbejde, sidstnævnte om antifascistiske forhold i 1930'erne.¹⁹

Kvindens natur

Forholdet mellem Nexø og Borup var således mangestrengt, men de offentlige fællesmanifestationer var udslag af en gemytternes overensstemmelse, der bundede dybere end den lejlighedsvis enighed i politisk handling. Borup gav i 1929 udtryk for at være glædeligt forundret over denne overensstemmelse:

Er det dog ikke mærkeligt, at to Mennesker som vi kan være saa forskelligt opvoksede, paavirkede, udstyrede, og dog saa ens indstillede. Ofte naar jeg taler med mine Elever, og ikke blot om Litteratur men om alt hvad der findes mellem Himmel og Jord, fornemmer jeg, at vi staar sammen. Vi staar sammen, fordi vi, ja, jeg ved virkelig ikke hvordan det gaar til.²⁰

Når de alligevel søgte at formulere, hvori enigheden bestod, pegede Borup som regel på et fælles menneskesyn, Nexø desuden på Borups frisind og åndelige rummelighed. "Det urokelige i Mennesket, det har De forkyndt i Ditte, der giver alt bort, og i Pelle, der sætter det nye ind," skrev Borup.²¹ Hans tale om det evigt menneskelige kan forekomme at være abstrakt som beskrivelse af et bestemt menneskesyn, men Nexø var enig.²² Deres fælles menneske-

syn er dog også mere konkret, end det virker i dag. Det er konkret derved, at det dels betragtede mennesket som værende rodfæstet i natur, og dels anså denne menneskets natur for at være kønsspecifik.

Tydeligst kommer denne forståelse frem i Borups intuitive analyse af *Pelle Erobreren* og *Ditte Menneskebarn*. Den naturbinding, Borup så i Nexøs hovedværker, er ikke 'naturalisme' som i Nexøs ungdomsromaner, men en tryk fundering i en god natur uden bagside. I sin artikel "De nye Folkelag i dansk Litteratur", som oprindeligt var skrevet på Nexøs bestilling til brug i Sovjetunionen, skrev Borup:

Verdens Fremgang og Lykke [...] beror paa, om det, der ligger fast i os i Følge Naturens Orden, skal holdes tilbage, eller om det skal have frit Lov til at folde sig ud efter sit eget Væsens Lov.²³

Overensstemmelsen mellem deres opfattelse af menneskets natur som kønsspecifik viser sig tydeligst (da de nu var mænd) i deres opfattelse af kvindens natur. Borup har for sin del kortest fremlagt sit kvindesyn i en analyse af "Goethe og Kvinderne":

Taler han om Kvinder [...], han har elsket [...], det han elskede hos dem er deres Slægtskab med Naturen, deres lovbundne Tilværelse, deres Hvil i sig selv, deres Ro.²⁴

Den samme opfattelse af det kvindelige som natur, cyklisk lovbundethed og ro gav Nexø udtryk for gennem hele sit forfatterskab fra "St. Hansaften paa Bornholm" til den posthumt udgivne *Jeanette*. Heri hedder det om Nexøs alter ego, Morten:

Han hørte ikke til dem, der blindt troede paa, at Kvindens og Mandens Væsen vilde glide over i hinanden og udjævnes under de kommende ny Forhold [socialismen].

Kvinden ville næppe opnå "tankemæssig Ligestilling med Manden", men der ville under socialismen blive mere brug for de kræfter, der gjorde mennesker

gladere, lykkeligere, bedre. Og dem var Kvindes kønnet rigere paa. [...] Morten havde iagttaget, at i samme Omfang Kvindes kønnet sluttede sig til det ny [socialismen], fik det et varmere, frugtbarere Skær over sig.²⁵

I Borups kongeniale fremstilling af titelpersonerne i Nexø to store romanserier hedder det tilsvarende, at Pelle og Ditte

ligner hinanden som et Par Søskende ved den Hjertets Idealisme, der udstråler fra dem begge, men mens hans gaar udad mod de store Masser, har hun nok at tage Vare paa i sin begrænsede Verden, han er Teoretikeren, Drømmeren, Agitatoren, hun, der overalt er hans kvindelige Modstykke, interesserer sig ikke for Strejker, bryder sig kun om Mennesker. [...] Hendes Liv er Inder siden af Pelles Virksomhed.²⁶

I den fælles opfattelse af mandens og kvindens natur – en opfattelse hvis bibelske rødder vi før har betragtet – kunne Nexø og Borup også enes om den nødvendige, intime forbindelse mellem det menneskelige, det folkelige og det sociale.

Martin Andersen Nexø

Ditte Menneskebarn

I

Gyldendal

Martin Andersen Nexø

Ditte Menneskebarn

II

Gyldendal